

KÖZPONTOSÍTÁS ÉS ABSZOLÚTIZMUS A 16. SZÁZADI SPANYOLORSZÁGBAN

Az ibériai félsziget a 700-as évek elején az arab hódítók kezére került. Az Európa belseje felé haladó mohamedán hódítókat csak 732-ben a Poitiers melletti csatában sikerült megállítania Martell Károlynak. Ezután megindult a harc a mórok kezére jutott területek visszafoglalásáért. Az ibériai félsziget, amely néhány év alatt a mórok kezére került, csak 7 évszázados harc után, 1492-ben szabadult föl végleg. A hosszú küzdelem, a reconquista során több állam is létrejött a Pireneusoktól délre: az aragón, a kasztíliai és a portugál királyság, valamint a Franciaországgal szomszédos kis fejedelemség, Navarra. Ezek egymástól függetlenül léteztek, politizáltak, sajátos földrajzi, gazdasági és politikai meghatározottságuk szerint. Ebből következően a gazdasági-társadalmi fejlődésük is eltérően alakult.

A Katolikus Királyok

A feudalizmus európai fejlődése és a reconquista előrehaladtával egyre inkább fölmerült az igény a különálló államok egyesítésére, de a személyes érdekek, belső harcok miatt erre csak a 15. század második felében kerülhet sor. Mivel Portugália nyelvileg, etnikailag és politikailag elég korán különvált, Navarra pedig nem akart az egyesülésben részt venni, a két nagy királyság, Aragónia és Kasztília egyesüléséből jött létre 1479-ben az új állam, a spanyol királyság. A politikai megoldást a középkorban oly jellemzően házasság révén oldotta meg a két ország uralkodója, Kasztíliai Izabella és Aragóniai Ferdinánd. A vitathatatlan közös vonások mellett számos, alapvető különbség volt a két állam berendezkedésében, amely a későbbiek során Spanyolország és az egyes országrészek sorsát, fejlődését is meghatározta.

Aragóniában a reconquista során a felszabadult területeken számos kisbirtok jött létre, és a királyi hatalom ura maradt a helyzetnek, a nemesség a parlamentben, a cortesban gyakorolta a hatalmat az uralkodóval közösen hozott törvények segítségével. A királyság maga is három külön részből állt:

Katalóniából, Valenciából és az aragón királyságból. A Földközi-tenger mel-
léki katalán városok Barcelonával az élen intenzív kereskedelmet folytattak,
polgárságuk és kereskedelmi tőkájük igen jelentős volt. Ide tartozott Szi-
cília, Szardínia és a nápolyi királyság, valamint a Baleári szigetek. Joggal
mondhatjuk, hogy Aragónia ezidőben komoly európai kapcsolatokkal rendel-
kező, aktív külkereskedelmet folytató ország. De amíg a 14. században rend és
nyugalom volt, addig a 15. században sorra következtek a belső és külső ba-
jok, kereskedelmi és polgárháborúk. Ennek következtében az egyesülés előtt
Aragónia egy gazdag, az uralkodó és alattvalói közti viszonyt törvényekkel
szabályozó, de az egyes részek között föderatív kapcsolattal rendelkező, le-
hanyatlóban levő ország volt.

Ezzel szemben Kasztíliát teljesen lekötötték belső problémái. A felsza-
badított területeken hatalmas nagybirtokok jöttek létre, ezek földesurai
önálló életet éltek, a királyi hatalommal nem sokat törődtek. A városok
nem ipari és kereskedelmi centrumok voltak, hanem adminisztratív és kato-
nai központok, a polgárság is igen gyöngye volt. A fő termelési ágazat a mező-
gazdaság, ezen belül is elsősorban az állattenyésztés. A juhokat télen a déli
legelőkön, nyáron az északi hegyvidéken tartották, ősszel és tavasz-
szal az állatok millióit hajtották végig az országon. Ezek a földművelő te-
rületeken komoly károkat okoztak, kiélezve ezzel a viszonyt az állattenyészt-
ők és a földművelők között. Közben folyt a mohamedánok elleni harc, még
tartotta magát a mórok utolsó fejedelemsége, Granada. Ebben a folyamatos
harcban gyakorlatilag az egész kasztíliai társadalom militarizálódott. A ve-
zetőszerep a nemességé volt, létszámuk, politikai és gazdasági súlyuk révén
ők lettek az ország irányító erejévé. Az egész kasztíliai társadalom sajátos,
hármass meghatározottságú volt: a több évszázados mórok elleni keresztes
hadjáratokból következően erősen vallásos, militarista és arisztokratikus.
Ennek következménye az a szemlélet is, hogy a kétkezi munkával nyert va-
gyon nem dicsőség, hanem csak a fegyverrel szerzett. Maga a reconquista
ugyanis tagadhatatlanul egyfajta zsákmányszerző hadjárat is volt.

A 14–15. század folyamán a kasztíliai uralkodók fokozatosan erősít-
ették hatalmukat. A corteseken belül képviselve volt a nemesség, a polgár-
ság és a klérus. De üléseit nem meghatározott időnként tartotta, mint
Aragóniában, hanem csak akkor, amikor a király összehívta. Ráadásul ennek
nem volt törvényhozó, hanem csak adómegajánló szerepe. Az ország gaz-
dasági helyzete is sokat javult. Különösen nagy bevétel származott a gyap-
jú eladásából, amelyet főképp flandriai kereskedők vettek meg. A 15. század-
ra tehát Kasztília egy fölvirágzóban lévő, energikus, gazdaságilag és katonai-
lag erős ország, amelyben a királyi hatalom egyre jelentősebb befolyással
bírt. E két eltérő hatalom egyesülése következett be 1479-ben.

Megközelítőleg ugyanebben az időben fejezte be XI. Lajos Franciaország területi egyesítését, Angliában pedig VII. Henrik teremtett rendet a rózsák harca után. Uralkodásuk alatt jelentősen erősödött a királyi hatalom és a centralizált feudális állam. Ha valami hasonlót keresünk Spanyolországban is, akkor hamarosan be kell látni, hogy tévedtünk. Gyakorlatilag egy dualista állam jött létre, amelynek élén a király – törvényesen – csak saját országában parancsolt. Ha Ferdinánd valami ügyben eljár Kasztíliában, akkor azt mint Izabella megbízottja tehetette, Izabella pedig Aragóniában csak Ferdinánd felesége volt. Ezért érdemes megvizsgálni, milyen intézkedésekkel próbálták az új államon belül az uralkodók hatalmukat erősíteni.

Aragóniában Ferdinánd 1494-ben átszervezte az egykori királyi tanácsot, amely az Aragóniai Tanács nevet kapta. Ennek élére alkancellár került, helyet kapott benne a főkincstárnok, 5 régenskormányzó, valamint hivatalnokok. Ez az új szerv a király személyéhez kötődött, és egyszerre volt tanácsadó és végrehajtó szerv. Az egyes országrészek, Valencia, Katalónia élén alkirályok álltak. Jól látható a föderatív jellegű aragon rendszer lényege: a király kinevezte alkirály és a király személyétől függő tanács az a két intézmény, amely a hatalom gyakorlását biztosítja. Együttal azt is jelenti, hogy itt egységes, központi rendszerről, beolvasztásról szó sincs, tehát a központosítás korlátai is adóttak. Ebből az szintén látszik, hogy a 16. században kialakult németalföldi, itáliai, amerikai kiterjedésű spanyol birodalom ezt az aragón, „alkirály plusz tanács” rendszert vette át. Az egyes részek megtartották a maguk törvényeit, külön ülészttek a cortesek, a király ezeken személyesen vett részt, trónra lépésekor külön-külön esküt tett. Palacios Rubios – már elméleti szintre emelve a gyakorlatot – így fogalmazott: „A király csak az ország adminisztratív rendszerének a vezetésével van megbízva, nem pedig az ügyek általános uralmával, mert az állam javai és jogai közösek és nem képezhetik senkinek a kizárólagos tulajdonát.”¹

Kasztíliában hasonlóképpen, nem annyira új intézmények mint inkább a régiek újrászervezése, az eredetitől eltérő tartalmúvá alakítsa jelezte a két király tevékenységét. Mert ha a törvények nem is ismerték el Ferdinándot Kasztília királyának, a két uralkodó a legteljesebb összhangban élt és dolgozott. A királyi hatalom megerősítésének legfőbb feltétele a nemesség erejének megtörése volt. Ezt a kasztíliai városok segítségével oldották meg. A városi polgárok fegyveres rendfenntartó ereje a „hermandad” volt. Ezt újíították föl, és a 18 tartomány élén álló városok létrehozták 1476-ban a Santa Hermandadot (Szent Testvériség), azt a szövetséget, amely fegyveres erejét egyesítve hathatósan föl tudott lépni a vidéket rettegésbe tartó rablóbandák, magánhadseregek ellen, helyreállítva az ország belső erejét. A városok arra

¹ Idézi *J. H. Elliott: La España imperial*. Barcelona, 1982. 85.

ügyeltek, hogy a hermandadokba nemes véletlenül se jusson be. A Santa Hermandad egyszerre lépett föl a törvény és a fegyver erejével, ugyanis bírászkodási joga is volt. A többszöri sürgetés után a király csak 1498-ban osztotta föl, a központi hatalom számára oly hasznos szövetséget. (Az eredeti cél teljesítése után ugyanis a városok nem akarták ezt az elég költséges fegyveres erőt fenntartani.)

A királyi hatalom jelentős előrelépését biztosította a három egyházi lovagrend, a Santiago, a Calatrava és az Alcántara feletti ellenőrzés megszerzésével, amely oly módon történt, hogy a megürült nagymesteri tisztre Ferdinándot választották meg (1476; 1487; 1494). Ez nem csak gazdaságilag volt fontos – hiszen Kasztília legjobb minőségű földjeinek java e három rend kezén volt –, de a rendek tagjai fölötti irányítás révén a kasztíliai arisztokrácia színe-java Ferdinánd irányítása alá került. Újjászervezték a Királyi Tanácsot is, Kasztíliai Tanács néven, amely az ország irányításának legfőbb szervévé lett. Ebben többé már nem egymással rivalizáló főnemesek, hanem szakemberek foglaltak helyet, akiket a király nevezett ki. Így ülésein részt vehettek a királyság egyéb tisztségviselői és méltóságai is, de nem szavazhattak. A diplomáciai testületbe szintén a kismemesi családok rendszerint egyetemet végzett tagjai kerültek, akárcsak a hadsereg vezetői rétegébe is – kivéve a legmagasabb posztokat. Megszaporodtak a tisztségviselők között a polgárok, sőt még converso zsidók is akadtak szép számban. Mivel a cortes szerepe nem volt döntő a politikai életben, a királyi hatalom valóban jelentősen megerősödött.

A Katolikus Királyok 1480-tól kezdve egyébként is arra törekedtek, hogy a cortesba csak a városok képviselőit hívják össze – a 18 város 2–2 fővel képviseltette magát – akik a kívánt adót a királynak megszavazták. Ezek a városok közvetlen királyi irányítás alatt álltak, mert bár saját tanácsuk, bíráik, tisztségviselők voltak, az élen a király által kinevezett regidor illetve corregidor állt. Mivel ezek hatalma a 14–15. század folyamán csökkent, Izabella királynő újrászabályozta hatáskörüket, egyszerre töltötték be így a közigazgatási és bírói funkciót. Ugy szintén erősítették a királyi hatalmat a falakkal körülvett kisebb városokban és falvakban is a földesúri befolyás rovására. Ezt a földesúri tiszteletet gyakran egyházi méltóságok töltötték be, ez is sürgette, hogy az egyház ügyét megreformálják.

A reconquista során az egyház óriási birtokokat kapott, templomok, kolostorok ezrei épültek. Az utolsó mór terület visszafoglalása után Spanyolország területén összesen 7 érsekség és 40 püspökség volt. Ezért első lépésként a püspöki kinevezések jogát szerezték meg Izabellától a pápától, amit a visszafoglalandó Granada területére 1486-ban meg is kaptak. A teljes szabadságot a kinevezéshez végül is V. Károly nyerte el 1523-ban. Az Újvilág egyházi felügyelete teljesen a spanyol király alá tartozott. 1491-ben szi-

gorú reformot hirdettek meg a szerzetesrendeknél, hogy a fegyelmet megszilárdítsák. 1478-ban létrehozták a koronának közvetlenül alárendelt inkvizíciót, amelynek legfőbb szerve az Inkvizíció Tanácsa lett, 1483-ban. Ez az intézmény volt az egyetlen, amely mindkét országrészben közösen, korlátozás nélkül fölléphetett és közre is működött. Vallási jellege és tevékenysége ellenére a központi hatalom eszköze volt.² A királyság az egyháznak nem csak politikai értelemben lett fölöttese, de igyekezett maximálisan anyagi előnyt is húzni belőle – komoly sikerrel. Az egyháznak járó tizedekből Kasztíliában a király a teljes összeg egyharmadát kapta, (tercias reales) már a 13. század óta.³ A hitetlenek elleni harc céljára gyűjtött egyházi jövedelmet (cruzada) – a pápa engedélyével – rendszeresen a korona kapta. Emellett igen jelentős egyéb alkalmi jövedelmek is a kincstárt gyarapították.

Mindezek az intézkedések valóban megerősítették a központi hatalmat. A nemesség befolyását korlátozták, de elsősorban olyan területeken, ahol az 1464 és Izabella trónralépése, 1474 közti zűrzavaros időben növelte befolyását. A régi, hagyományos kiváltságaik, előjogaik érintetlenek maradtak.

A gazdasági élet is fölvirágozott. A belső nyugalom kedvezett a kereskedelemnek, az Amerika fölfedezése után megindult gyarmatosítás ösztönzőleg hatott az atlanti forgalomra. Ennek központja Sevilla lett, és az egész gyarmatosítás egyedül Kasztília vállalkozása. Ezekben a városokban komoly szerephez jutott az itáliai, főleg genovai banktőke. Sevilla monopolhelyzete az Atlanti-óceán térségére, Burgosé viszont az észak-európai területre terjedt ki. A Mesta, a juhtenyésztők érdekvédelmi szerve, királyi védnökség mellett folytatta jövedelmező tevékenységét, jelentős bevételt biztosítva az uralkodóknak és tulajdonosoknak. A gyapjú rendkívül keresett volt, főleg Németalföldre szállították. Ennek a központja lett Burgos, ahol 1494-ben szervezték meg – aragón mintára – a Consulado-t, amely a védszövetség és a kereskedelmi bíróság elemeit egyesítette. Ezáltal a korona számára hatékonyabbá lett a gyapjúexport és könnyebbé az ellenőrzés. Az is igaz viszont, hogy a 15. század végére gyakorlatilag Kasztíliában is kialakult a személyében szabad parasztság, amely azonban a fokozódó juhtenyésztés miatt egyre kevésbé tudott a földművelésből megélni, sokan közülük a városokba mentek, mások a hadseregbe vagy a gyarmatokra.

Kasztíliában a középkorban nem voltak céhek. Aragóniában viszont fejlett, jól működő gremiok (céhek) léteztek, és a Katolikus Királyok ennek mintájára szervezték meg a kasztíliai céheket. Elgondolkoztató, hogy mennyire volt előnyös a nemlétező céhrendszert királyi akarattal megteremteni

² R. Trevor Davies: *The Golden Century of Spain*. London, 1961. 11–13.

³ Walter Gerard: *El legado de los Reyes Católicos*. In: *Salvador de Madariaga*: Carlos V. Barcelona–Buenos Aires–Mexico. 1981. 23.

akkor, amikor Európában már a céhek kezdenek fölbomlani, átadva helyüket a manufaktúrának.⁴ Az iparos és kereskedő rétegnek egyébként sem volt könnyű dolga. Nem csak azért, mert az Atlanti-óceán és a Földközi-tengeri térség között nem volt közvetlen kapcsolat, lévén a két országrész között vámhatár, más pénzrendszer, de azért sem, mert Kasztíliaiban magában is fejletlen volt a belső kereskedelem: nagy távolságok, rossz utak, belső vámok, stb. Ráadásul hitbeli indokokra hivatkozva kiűzték 1492-ben a gazdasági-pénzügyi élet legdinamikusabb tényezőjét, a zsidóságot.

A Katolikus Királyok egyesítették a két koronát, de csak formálisan. Újjászervezték a gazdasági életet, de azon az áron, hogy konzerválták az állattenyésztő nagybirtokokat a földművelés rovására. Meghonosítottak Kasztíliaiban a több aragón intézményt anélkül, hogy a két gazdaság közelebb került volna egymáshoz. Rendet teremtettek Kasztíliaiban, de egyúttal tönkretettek több olyan jó kezdeményt, amely az abszolutizmus kiépítése során hasznos lehetett volna, végül kiűzték a zsidókat, megrendítve a föllendülő törekeny pénzügyi és kereskedelmi életet. Igaz, már ez sem tudott változtatni azon, hogy az új spanyol állam három különböző kultúra – a mór, a zsidó és a keresztény – egybeolvadásából jött létre.

Isabella és Ferdinánd felemás intézkedésekkel önmagukban még nem tették lehetetlenné egy pozitív irányú fejlődés kibontakozását a 16. században. A lehetőség adva volt, a realizálásra pedig új, ifjú jelölt akadt, a Habsburg-házból való Károly, 1519-től V. Károly néven német-római császár.

V. Károly uralkodása

Ferdinánd 1516 januárjában bekövetkezett halála után lányának, Jolánnak a fia, Károly került a trónra. Ő volt az első uralkodó, aki egy személyben egyesítette a kasztíliai és aragón koronát. Mindkét országban igen bizalmatlanul fogadták az 1517 szeptemberében odaérkező uralkodót. 1518-ban mindkét helyen megtörtént a koronázás, de a rendek és a cortesbeli képviselők igyekeztek alkotmányukat, kiváltságaikat a királlyal elfogadtatni, illetve azok megtartását koronázási esküvel biztosítani. Bizalmatlanságukat csak fokozta, hogy Károly kísérete flamandokból állt, és hamarosan jobbnál jobb tisztségeket juttatott nekik, ami kifejezetten ellenérzést keltett. Ilyen helyzetben következett be I. Miksa császár halála 1519 elején, és helyére Károlyt választották meg.

⁴ Elliott i.m. 127.

Kétségtelen, hogy e rangbeli növekedés fokozta a tekintélyét Spanyolországban is, de méginkább az elégedetlenséget. Tartottak attól, hogy növekednek a kiadások, és az uralkodó még kevesebbet lesz az országban. A megnövekedett adók, az idegen tisztségviselők működése, az uralkodó távolléte végül is fölkelésbe torkollott, amely 1520–21-ben folyt le, és amelyet comuneros fölkelés néven ismerünk. Vezetői között fő- és kisnemesek egyaránt voltak, és részt vettek benne a kasztíliai városok is. Egyfajta alkotmányos mozgalomnak is tekinthetjük, amennyiben a cortes három évenkénti összehívását követelték, továbbá, hogy azok a városi tisztségviselők, akiket eddig a király nevezett ki és fizetett is, kerüljenek a város ellenőrzése alá (procurador, corregidor). 1520 nyarán a királyi seregek a fölkelők elleni harcban fölégették az egyik legvirágzóbb kasztíliai várost, Medina del Campót. Ettől kezdve a mozgalom radikalizálódott, és határozottan nemességellenessé vált. Így leváltak, és a királyhoz pártoltak a nemesek, a királyi seregek ezután már könnyen elfojtották a fölkelést. Jellemző tény, hogy a mozgalomnak Aragóniában semmi hatása nem volt.

A comuneros mozgalom döntő fordulatot hozott a spanyol abszolutizmus fejlődésében. Az uralkodó ennek során leszámolt a neki segítséget nyújtható városokkal, amelyek kiváltságaik és addigi vívmányaik jelentős részét elvesztették. Igaz, a nemesség is végleg elvesztette a politikai hatalmat, de gazdasági és társadalmi súlya megmaradt. Károly ekkor építette el a nemességen belüli hierarchiát. 1520-ban 25 grandot nevezett ki, akik a társadalom csúcsát jelentették és 35 titulust, vagyis cím szerint megkülönböztetett főnemest. Még fokozottabb jelentőséget kapott az elsőszülöttség, és egyáltalán mindenféle nemesi cím, amit címer bizonyított. Ekkortól méginkább fölértékelődött társadalmilag az arisztokrácia. Károly utódai a grandok és címzetesek számát állandóan növelték.⁵

V. Károly uralkodása alatt a két országrész semmit sem közeledett egymáshoz. Ugyanis az uralkodó természetesnek tartotta, hogy a családi örökség révén neki teljesen különböző országai voltak – Németalföldön, Ausztriában, Németországban, Itáliában, stb. – és így semmi kivetnivalót nem talált abban, hogy Kasztília és Aragónia két külön államként létezett egymás mellett. Ahogy hosszú uralkodása alatt föl sem merült valami egységes birodalmi uralkodási rendszer szükségessége a csásárságban, ugyanúgy nem gondolt erre Spanyolországban sem. Kontinensnyi birodalmát a Habsburg családi érdekek meghatározottsága szerint igyekezett kormányozni. Még jó dolognak is tartotta az egyes országok szeparált voltát, mert így nem kellett attól tartania, hogy összesövetkeznek ellene. Azt látta nagyapja, Miksa uralkodásából,

⁵ J. Lynch: Spain under the Habsburgs. 2. kötet: Spain in America. Oxford. 1969. 132.

hogy a császár mennyire ki volt szolgáltatva a birodalmi rendeknek, ezért ő a szükséges anyagi segítséget Németországon kívülről, Spanyolországból kívánta biztosítani. Mivel pedig ez elsősorban Kasztíliaból volt beszerezhető, Károly uralmát még fokozottabban erre az országra helyezte, növelve ezzel Kasztília egyébként is meglévő túlsúlyát az államon belül.

Károly alatt fejeződött be az abszolútizmus intézményeinek a Katolikus Királyok által megkezdett kiépítése. A legfontosabb szerv az Államtanács volt, amelyet Gattinara kancellár 1522-ben szervezett meg. Két titkárság működött: egy spanyol, Francisco de los Cobos vezetésével, amely a spanyol és itáliai, földközi tengeri ügyeket intézte, és egy francia – Nicolas Perrenot irányításával – amely az Alpoktól északra eső területeket igazgatta. Ehhez tartozott régi császári birodalmi kancellária is.⁶

Az egyes területek élére aragón mintára alkirályokat, helytartókat nevezett ki, de rendszerint a saját családtagjaiból. Uralkodása alatt fejeződött be a spanyol hadsereg átszervezése, amely ekkortól közel két évszázadon át Európa legjobb fegyveres ereje volt. A legendás terciók 1534-ben jöttek létre, gyalogosokból álltak, de a korszak szokásaitól eltérően ezek igen jól el voltak látva muskétákkal és tüzérség is támogatta őket.

A birodalom kancellárja, Gattinara végezte el az egyes intézmények megreformálását, majd a kiterjedt pénzügyi és gazdasági feladatok ellátására létrehozta az ún. Hacienda Tanácsot 1523-ban. Az amerikai gyarmatok fejlődése hívta életre a Kasztíliai Tanács mellé rendelt Indiák Tanácsát. (1524) 1517 körül keletkezett a Haditanács, de ez is Gattinara 1522-es átszervezése révén vált igazán jelentőssé. Megnövekedett a papírmunka, az akta-termelés. Az írott anyag fontosságát bizonyította, hogy 1543–45 között létrehozták az állami levéltárat, amely gyakorlatilag a királyság okmányait gyűjtötte egyetlen helyre, a simancasi várkastélyba.

V. Károly uralkodása alatt megerősödött egy kasztíliai gazdaságra végzetes tendencia: a hatalmas mennyiségű, kitűnő minőségű gyapjú szabadon áramlott ki az országból, ahelyett, hogy ott dolgozták volna föl. Sőt, a kedvezőtlen körülmények ellenére fejlődésnek indult ipar is lehanyaglott a kormányzat szűk látókörű, csak a pillanatnyi érdeket tekintő politikája miatt, ugyanis a hazai ipar védelme helyett szabad utat biztosítottak a külföldi iparcikkek áramlásának, amelyek a jobb minőség és olcsóbb ár révén tönkretették a hazai ipart. A kormányzat tervszerűtlen, koncepció nélküli intézkedéseit mutatja az is, hogy teljesen ötletszerűen folyt az amerikai gyarmatok természeti kincsének a kiaknázása. Sőt, engedték az amerikai területeken olyan iparágak létrehozását és fejlesztését, amely a hazai hasonló

⁶ H. G. Koen Igsberger: *The Habsburgs and Europe. 1516–1660.* Ithaca–London, 1972. 15.

ágazat tönkretételét eredményezte (pl. a granadai selyemipart).⁷ Az ipar elsorvadása lehetetlenné tette az országon belüli munkamegosztás fejlődését. A Mesta terjeszkedése miatt föld nélkül maradt parasztok nem tudtak fölszívódni az iparban, hanem a gyarmatok, az egyház és a hadsereg mellett a városi lumpenproletáriátus létszámát gyarapították.

A hazai pénztőke sem tudott fejlődni, mert a Kasztília déli részén nagy befolyással bíró genovai bankárok mellett V. Károly alatt megjelentek a németek, a Fuggerek és a Welserek. De a Habsburg családi érdek védelmében folytatott háborúk olyan összegeket emésztettek föl, amelyek nemcsak Kasztília erőforrásait merítették ki, de csődbe juttatták a külföldi hitelezőket is. Károly uralkodása alatt végül is Kasztília lett Spanyolország terheinek fő hordozója. A külföldi bankárok aránytalanul nagy teret nyertek a gazdasági életben és az adórendszer révén a fő teher azon osztályokra hárult, amelyek ezt a legkevésbé bírták el. Mindezt tetézte, hogy Spanyolország volt az egyik első és legfőbb szenvedője az európai gazdasági életben bekövetkezett sajátos jelenségnek, az árforradalomnak. Ez a pénz elértéktelenedését, az árak emelkedését jelentette. Okai között kétségtelenül ott találjuk az amerikai nemesfém beáramlását, de komolyan hozzájárultak Károly hatalmas adósságai és a spanyol arisztokrácia fényűző, pazarló életmódja is.

II. Fülöp birodalma

V. Károly uralkodása alatt Spanyolország egy hatalmas birodalom részeként tevékenykedett. II. Fülöp alatt ez megváltozott, mert a császári cím a Habsburg család osztrák ágához került. De a megmaradt területek, Németalföld és Itália védelme továbbra is szükségessé tette az ismételt hadjáratokat, katonaság fenntartását, flotta építést stb., ami az ország erőforrásait fokozottan igénybe vette. Viszont Fülöp helyzetét megnehezítette, hogy uralkodását az apjától örökölt pénzügyi csőddel kezdte.

Fülöp királysága még határozottabban Kasztília központú, mint az előzőké. 1561-ben az udvar Toledóból Madridba költözött és ezzel vége szakadt a vándorlásnak. Ez a tény egyértelműen a többi állam fölé emelte Kasztíliát, mert a király itt választott végleges, állandó székhelyet – ami sértette Aragónia alkotmányát. De Fülöp ezzel nem sokat törődött. Míg Károly rendszeresen, (5 évenként) összehívta az aragón cortest, Fülöp összesen csak kétszer, 1563-ban és 1585-ben tette ezt meg. Mindez komoly viszályt keltett. Fülöp uralkodása alatt az udvarban elkeseredett küzde-

⁷ Elliott i. m. 121.

lem folyt két párt között: a kasztíliai Alba herceg és az aragón Gómez-Pérez irányzata között. Az előbbieket a birodalom kasztíliai mintájú központosított átszervezését kívánták megvalósítani, az aragón párt viszont a föderatív rendszert fenntartani. A 80-as évekre a pártviszály személyi változások miatt alábbhagyott, de a kérdés nem dőlt el. Maga Fülöp sem tudott dönteni, a gyakorlat felemás megoldást tükröz.

A király nem kívánt birodalmában nagy változásokat, ellenkezőleg, konzerválni akarta a meglévő állapotokat. Az államapparátus bürokratikus jellege addig nem látott szintre emelkedett. A hivatalnoki gépezet működése kétségtelenül hozott bizonyos javulást, de egy fokon túl már önmaga ellen fordult: túl nehézkes és mechanikus volt, gyors döntésre és reagálásra egyaránt képtelen. Fülöp összegyűjtötte és önálló kötetben kiadatta a kasztíliai törvényeket, több mint négyezret. Térképeket, összeírásokat készített, ami az irányításhoz elengedhetetlen volt.⁸ A meglévő kormányzati rendszer igényei szerint 1582-ben létrehozta a birodalomhoz csatolt Portugália irányítását végző Portugáliai Tanácsot, majd a németalföldi tartományok kezelését végző Flandriai Tanácsot (1588). De mindkét rész az aragón módszerrel kapcsolódott Spanyolországhoz: saját törvényeiket megtartva, helytartóval az élen.

Ebben az időben is folytatódott az amerikai nemesfém beáramlása, amely azonban csak átment az országon anélkül, hogy ebből a kasztíliai gazdaság hasznot húzott volna. Véglegessé vált, hogy a külföldi konkurenciának védelem nélkül kitett hazai ipar tönkrement, és ezért a kormányzat volt a felelős. Az ország meglévő politikai kettőssége a gazdasági életben is megfigyelhető. Aragóniát továbbra is a Földközi-tengeri, itáliai érdekeltség határozta meg, Kasztíliát viszont az atlanti térség és észak-nyugat-európai területek. A döntő az, hogy a két országrész elkülönültsége miatt ebből nem egy gyümölcsöző, hasznot hozó szimbiózis, hanem egymás mellett párhuzamosan működő, egymást negligáló formátum lett. Ennek igazi vesztese Spanyolország és a spanyol abszolútizmus volt, de ez utóbbi egyúttal okozója is. A spanyol abszolútizmus fő jellegzetessége ez az elkülönültség, a tartományi rendszer, amelyet a szakirodalom a „mediterrán abszolútizmus” jelzővel illet.⁹ Az elmondottakból az is következik, hogy a spanyol abszolútizmus alatt mindvégig kasztíliai abszolútizmust kell értenünk.

Fülöp maga is beismerte a tehetetlenségét, illetve azt, hogy nem akart változtatni a kialakult helyzeten. 1591–92-ben az aragóniai rendi fölkelést

⁸ *H. Lapeyre: Les monarchies européennes du XVIe siècle. Paris, 1975. 307.*

⁹ *Wittman T.: II. Fülöp. Bp., 1967. p. 113. v.ö. Wittman T.: A spanyol abszolútizmus néhány vonása a XVI. században. Acta Historica, JATE, Szeged, 1964. 27–28.*

a királyi seregek könnyedén leverték. A király fölszámolhatta volna az aragón szeparatizmust, megszüntethette volna a cortest stb. Ehelyett beírta azzal, hogy a legkiváltóbbrendi kiváltságokat és előjogokat megnyirbálta, de a rendszert alapvetően a régi módon megtartotta. A jelek szerint Fülöp maga is tudatában volt, hogy az aragón társadalmi-politikai rendszer nem alkalmas a kasztíliai abszolutizmus bevezetésére. Ekkor, a 16. század végén már valóban túl késő volt.¹⁰

A spanyol központosítás és abszolutizmus útja tehát a Katolikus Királyok alatt kezdődő folyamat, amely csúcspontját II. Fülöp uralkodása első felében érte el, de egyúttal már megjelentek a kudarc jelei is. Az armada veresége és az 1591–92-es aragón fölkelés ezt bizonyította, az összeomlás pedig a 17. század közepén következett be, a harmincéves háború idején. (Hollandia függetlenné válása, a katalán fölkelés, Portugália elszakadása stb.) Az 1479-ben létrejött Spanyolország számára adott volt a lehetőség, hogy a formális egyesülést tényleges kövesse. Izabella és Ferdinánd életében országaik külön-külön életet éltek, de a két uralkodó személyes kapcsolata miatt az egyenlőség látszata megmaradt. Károly uralkodása folyamán Spanyolország maga is része lett egy hatalmas politikai konglomerátumnak. Habár Kasztília túlsúlya és vezető szerepe egyértelmű volt a Habsburg birodalmi érdekek diktálta politikában, de még nem vált oly terhesé, mint a 16. század második felében, II. Fülöp uralkodása idején, akinek hatalma ismét „csak” a spanyol érdekeltségekre terjedt ki. Kasztília hegemóniája ekkor már nyomasztó, de úgy, hogy Aragóniát meghagyta a saját politikai rendszerében, ami az ismert 1591–92-es robbanáshoz vezetett. Sematikusan tehát a 15. század végi területi egyesülést Károly alatt a Habsburg birodalom keretében óriásira duzzadás jellemezte, Fülöp alatt ismét kisebb lett az ország, amit a 17. században fokozatos széthullás követett.

A spanyol abszolutizmus nem idegen, importált modell szerint jött létre. Szorosan azokon az alapokon épült, amelyeket a Katolikus Királyok — a középkori előzmények megújítása révén — leraktak. V. Károly uralkodása alatt is csak bizonyos technikai, illetve etikettbeli importról lehetett szó. Egyik legfőbb sajátossága, hogy hiányzott belőle a rendi küzdelem. A rendek sem egymás között, sem a király ellen nem folytattak harcot és arra sem került sor, hogy az uralkodó valamely rend segítségével erősítse hatalmát. A főurak hatalmát sikerült hamar korlátozni, a kisnemesség, a hidalgók óriási tömegét pedig azzal megnyerni, hogy a hadsereg-

¹⁰Wittman T.: A latin-amerikai „feudalizmus” kialakulásának vitás kérdései. Századok, 1972. pp. 1293–1333. 1305.

ben, a tisztviselőgárdában és a gyarmatosításban jól jövedelmező álláshoz juttatta őket. A polgárság erejét a korona megtörte, még mielőtt igazán renddé fejlődhetett volna. Ezzel maga tette tönkre azokat az erőket, amelyek az abszolutizmus ismert változataiban az uralkodó politikai támaszai-ként közreműködtek. Igaz, hogy a király anyagilag nem szorult a rendekre, mert a bevételi forrásainak jelentős része (nemesfémszállítmányok, vámok, az alcabala, az egyházi jövedelmek stb.) független volt a cortestől. Kétségtelen, mindezért nagy árat fizetett.

A spanyol állam dinasztikus kapcsolatai révén egyesülésétől kezdődően fontos érdekeltségekkel rendelkezett az ibériai félszigeten kívül – Itália, Németalföld, Indiák stb. Ezért politikája kezdettől fogva extrovertált jellegű. Az állam fejlődésének egyik fő meghatározója a 15. század végétől a szakadatlan külső háborúskodás. Sajátos módon a helyzet 1558 után sem változott, a német császárság és a spanyol királyság szétválása után is ez utóbbinak jutottak a „problémás” területek (Németalföld, Itália). Az extrovertált nagyhatalmi politika oltárán a spanyol abszolutizmus föláldozta saját gazdaságát, rövidtávú előnyök fejében hagyta tönkremenni a hazai ipart és pénztőkét, az állattenyésztésből nyert jövedelmek fejében eltúrte a földművelés háttérbeszorítását, a Mestát pedig – akárcsak a külföldi bankházakat – csődbe vitte a fokozott hitelek révén. A spanyol abszolutizmus mindvégig megőrizte kasztíliai jellegét, csak erre az egy területre terjedt ki, nem volt összekovácsoló hatása, az ország megmaradt különböző tartományok laza konglomerátumának. Joggal nevezi ezt a sajátos, nyugat- és kelet-európaiától eltérő típust a szakirodalom mediterrán abszolutizmusnak.

ISTVÁN ZOMBORI

CENTRALIZACIÓN Y ABSOLUTISMO EN ESPAÑA DEL SIGLO XVI

El estudio examina el desarrollo del Estado español desde el reinado de los Reyes Católicos hasta la muerte de Felipe II. Presenta brevemente la diferente instalación estatal de los dos países unidos en 1479 y las diferencias visibles en el sistema económico y político. Se extiende sobre las medidas tomadas por Isabel y Fernando que se dirigían a la consolidación de su poder. Analiza los cambios sucedidos bajo el reinado de los Habsburgos, el reinado de Carlos y Felipe, pone de relieve el papel de la Iglesia y de la Mesta, destaca el funcionamiento de las casas bancarias italianas y alemanas del Sur, la exportación de lana y las consecuencias de la revolución de los precios.

Hace constar que el absolutismo español no se formó según un modelo extraño e importado sino basaba íntimamente en los fundamentos que echaban los Reyes Católicos, por medio de la renovación de los antecedentes de la Edad Media. Bajo el reinado de Carlos V también se podía tratar sólo de una cierta importación de técnica o de etiqueta. Una de las peculiaridades principales es que faltaba la lucha de los estamentos. Los estamentos no llevaban lucha ni entre sí ni en contra del rey y tampoco sucedió que el monarca fortaleciera su poderío con la ayuda de uno de los estamentos. Pronto se logró poner freno al poderío de los aristócratas y ganar la masa enorme de los hidalgos a medida de que les concediesen empleos bien lucrativos en el ejército, en el terreno de la administración y en la colonización. La Corona rompió con la fuerza de la burguesía antes de que ésta llegase a convertirse en un estamento propiamente dicho. Así la Corona misma arruinó las fuerzas, las cuales en las variantes conocidas del absolutismo concurrían como apoyo político del monarca.

El ensayo pone en evidencia que el Estado español — por medio de sus lazos dinásticos — desde la unificación disponía de importantes intereses fuera de la Península Ibérica — en Italia, los Países Bajos, etc. . Por eso su política desde los comienzos es de tipo extrovertido. Una de las determinantes principales del desarrollo del Estado son las guerras exteriores continuas desde fines del siglo XV. De una manera particular la situación no cambió después de 1558 tampoco, después de la separación del Imperio alemán llegó a poseer este último los territorios “problemáticos”. (Países Bajos, Italia). En holocausto de la política extrovertida de gran potencia el absolutismo español sacrificó su economía propia, a cambio de ventajas de corto plazo dejaba arruinarse la industria y el capital monetario nacionales. A cambio de las ganancias obtenidas de la ganadería toleró la reledación a segundo plano de la agricultura y condujo la Mesta — igual que las casas bancarias extranjeras — al fracaso mediante los préstamos cada vez mayores. El absolutismo español hasta el fin conservó su carácter castellano, sólo se extendió a este único terreno, no tenía una influencia unificadora, el país seguía siendo una conglomeración floja de las comarcas diferentes. La literatura especializada con derecho denomina este tipo particular diferente al de Oeste y de la Europa Oriental como absolutismo mediterráneo.